

BƏKTAŞİLİYİN AZƏRBAYCANDA TƏŞƏKKÜLÜ VƏ AZƏRBAYCAN BƏKTAŞİLƏRİNİN ƏSAS NÜMAYƏNDƏLƏRİ

Emin Orucov

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, dissertant

eminorucov@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0002-0583-5053>

DOI: 10.30546/sw.2022.2.39.150

Xülasə. Türk dünyası ölkələrinin mədəni həyatında dərin iz buraxan Bəktəşilik təriqəti XIII əsrdən bugünədək yayıldığı ərazilərdə əhəmiyyətli dərəcədə təsir dairəsinə malik olmuşdur. Bəktəşiliyin geniş vüsət aldığı ərazilər arasında Anadolu, Mərkəzi Asiya, Şərqi Avropa, Balkan yarımadası və Misiri qeyd etmək olar.

XIV əsrin əvvəllərində Baba Samit adlı dərvişin Azərbaycana gəlməsi bəktəşiliyin bu torpaqlarda yayılmasına rəvac verdi. Bəktəşi ideyaları XIII əsrdə meydana gəlsə də, onun təşəkkül və inkişafı Səfəvilər dövrünə təsadüf edir. Nəticədə, Hacı Bəktəşi Vəlinin düşüncələri Balım Sultan dövründə geniş vüsət alaraq təriqətin əsas ideologiyasına çevrildi.

Məqalədə bəktəşiliyin Azərbaycanda təşəkkülü və onun tanınmış nümayəndələri tədqiq edilmiş, Səfəvi-bəktəşi əlaqələri, bu təriqətin təşəkkül və inkişafında Şah İsmayıl Xətəinin rolu müzakirə obyektinə çevrilmiş, eləcə də hazırda Azərbaycanda yaşayan bəktəşi ailələri haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: Səfəvilər, İslam dini, təriqət, sufi, bəktəşilik, Hacı Bəktəşi Vəli.

Giriş / Introduction

Din – insanları biraraya gətirən, onların sosial inteqrasiyasına yardım edən mühüm təsisatlardan biridir. On dörd əsr bundan əvvəl meydana gələn İslam dini də məhz bu məramı xidmət etmişdir. İslam dininə görə peyğəmbərlərin əsas məqsədi insanlara tək olan Allaha tanıtmaq, onları İlahi normalar və teosentrik həyat fəlsəfəsi ilə tanış etmək, o cümlədən bu istiqamətdə İlahi mesajı nəzərə alan tövsiyələr verməkdən ibarət olmuşdur. Bu missiyanı peyğəmbərlərin təlimini mənimsəyənlər, o cümlədən müsəlmanlar da davam etdirmişlər. İslam bir tərəfdən fəthat yolu ilə, digər tərəfdən isə müsəlman mistiklərinin təlim və təbliğatları nəticəsində Şimali Afrika və İspaniyaya qədər yayılmışdır. Bu mənada, İslamın dünyanın müxtəlif yerlərinə yayılmasında sufi təriqətlərinin rolu da danılmazdır.

Türk xalqlarının yaşadıkları ərazilərdə meydana gələn təriqətlərdən biri də bəktəşilikdir. İslamın təsəvvüfi bir açıqlaması kimi qiymətləndirilən bu təriqət yarandığı gündən müasir dövrdə nəşət edərək geniş vüsət aldığı cəmiyyətlərin həyatında önəmli yerə və nüfuza malik olmuşdur. Bəktəşiliyin düşüncə sistemi XIII əsrdə meydana gəlsə də, XVI əsrdə təriqət kimi formalaşmışdır. Təriqət, qurucusu olduğu Hacı Bəktəşi Vəlinin adı ilə bağlıdır. Hacı Bəktəşi Vəli 1209-1270-ci illərdə yaşamış və özündən sonra böyük məktəb qoyub getmişdir. “Hünkar” ləqəbi ilə məşhur olan Hacı Bəktəşi Vəli məşhur türk sufisi Əhməd Yəsəvinin müridi Loğman Pərəndədən dərs almış, dini və mistik elmlərin bütün dərinliklərinə yiyələnmişdir [1, s.30].

Ata tərəfdən əsli Həzrət Əliyə gedib-çıxan Hacı Bəktəşinin həyatı tarixi və yarıməfsanəvi rəvayətlərlə doludur. Bəktəşiliyin qurulması Hacı Bəktəşi Vəlinin adı ilə bağlı olsa da, təriqətin formalaşması sistemli hala gəlməsi Balım Sultanın (v. 1517) dövrünə təsadüf etmişdir. Belə ki, Balım Sultan təkyələrin qurulması və onların fəaliyyətinə nəzarət edərək bəktəşi ideyalarının yayılmasında müstəsna rol oynamışdır. O, ibadət, inanc, gündəlik ayinlərin hansı formada ediləcəyini yazılı formada biraraya toplamış və sistemli hala gətirmişdir.

Bəktəşilik fəlsəfəsinin əsasını tək olan Allaha, onun göndərdiyi peyğəmbərə, nazil etdiyi Qurana iman təşkil edir. Bəktəşilər Əli ibn Əbu Talibi Allah dostu və ilk imam, Hacı Bəktəşi Vəlini isə təriqətin piri olaraq qəbul edirlər. Bəktəşilərə görə, Allaha sevmənin yolu onun yaratdığı bəndələri sevməkdən keçir.

Bəktəşilik təriqəti, onun təşəkkülü, yayıldığı coğrafiya və nümayəndələri haqqında mühüm məlumat və elmi müzakirələr Fuat Köprülü, Abdulkərim Gökçinarlı, Əhməd Yaşar Ocak, Mehmet Rıhtım, İrina Melikova, Albert Doja, Markus Dressler kimi tədqiqatçıların əsərlərində öz əksini tapır. Bəktəşiliyə dair Azərbaycanda ərsəyə gətirilən əsərlərin müəllifləri arasında isə Zümrüd Quluzadə, Məşədixanım Nemət, Bilal Dədəyev, Füzuli Bayat, Namiq Musalı, Əbülfəz Amanoğlu, Rüşfət Hüseynzadə və Əkrəm Hüseynzadə kimi tədqiqatçı alimlərin adlarını qeyd etmək olar. Lakin adlarını qeyd etdiyimiz müəlliflərin əsərlərində Bəktəşiliyin ümumən Azərbaycanda təşəkkül və inkişafına dair və sözügedən təriqətin əsas nümayəndələri haqqında ətraflı məlumatlara rast gəlmirik. Fikrət Bəktəşi ilə Etimad Bəktəşinin “Keçmişdən günümüzdə Naxçıvan Bəktəşiləri” adlı kitabında isə sadəcə naxçıvanlı bəktəşilər haqqındakı məlumatlara geniş yer verilib. Bütün bunları nəzərə alsaq, bəktəşiliyin Azərbaycanda təşəkkül və inkişafı, o cümlədən onun əsas nümayəndələri haqqında aparılan hər bir tədqiqat işinin költürəl, mədəni və mənəvi irsimizin öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd etmək olar.

Məqalənin əsas məqsədi bəktəşiliyin Azərbaycanda təşəkkül və inkişaf tarixini, o cümlədən təriqətin nümayəndələrinin ölkəmizin elmi və ictimai həyatındakı rolunu müəyyənləşdirmək və əsaslandırmaqdır.

Bəktəşiliyin Azərbaycanda təşəkkülü

Bəktəşilik dünyaya Anadoludan yayılmağa başlanmış, Mərkəzi Asiyaya qədər uzanmış və Şərqi Avropa, Balkan yarımadası və Misiri əhatə etmişdir. Bəktəşiliyin yayıldığı ölkələrdən biri də Azərbaycan olmuşdur. Azərbaycan tarixən müxtəlif dinlərin və dini konfessiyaların sülh şəraitində yaşadığı ölkələrdən biri hesab olunur. Dinindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bu torpaqlarda fərqli inanclara sahib olan insanlar qardaş kimi əmin-amanlıqda yaşamışlar. Azərbaycan torpaqlarında müxtəlif dövrlərdə Bütprəstlik, Zərdüştilik, Yəhudilik, Xristianlıq və digər dinlərə etiqad edən qruplar olmuşdur. Sonuncu səmavi din olan İslamın Azərbaycanda yayılması ərəb fəthi dövrünə təsadüf etmişdir. İnsana verdiyi dəyər, humanizm, ədalət, tolerantlıq və bu kimi səbəblər bu dinin torpaqlarımızda yayılmasına rəvac vermişdir.

Sufilər X əsrdən başlayaraq İslam dininin yayılmasında sufilərin xüsusi rolu olmuşdur. Özlərində yüksək əxlaqi xüsusiyyətləri təcəssüm etdirən sufilər insanları Allahı sevməyə, Ona ibadət etməyə və haqq yoluna gəlməyə dəvət edirdilər.

Bəktəşiliyin Azərbaycanda yayılması XIV əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Mənbələr Baba Samit adlı sufi bir dərvişin həmin dövrdə Azərbaycana bəktəşiliyi yaymaq üçün gəldiyini qeyd edir. Hacı Bəktəşi Vəlinin oğlu hesab edilən Baba Samit Sabirabadın Şıxlar kəndinə gəlmiş və dini-mənəvi təlimlə məşğul olmuşdur. Şirvan bəylərbəyi olan Abdulla xan Ustaclı tərəfindən inşa etdirilən türbənin kitabəsində Baba Samit ibn Bəktəş ibn Sultan Əli ibn Həzrət Musa Rza yazısının olması Baba Samitin Hacı Bəktəşi Vəlinin oğlu olması ehtimalını artırır. Baba Samit bu bölgəyə gəldikdən sonra bəktəşiliyin yayılması üçün təkyə qurmuş və fəaliyyətini davam etdirmişdir. Mənbələrdə onun qurduğu təkyənin XVIII əsrin əvvəllərində fəaliyyətini davam etdirdiyi qeyd olunur. Ömrünün sonunadək bəktəşiliyi bu bölgədə yaymış Baba Samit Sabirabadda dünyasını dəyişmiş və burada dəfn olunmuşdur [2, s.219].

Şeyx Bəhmənyar Hilli və Şeyx Yaqubi kimi tarixçilər Baba Samitin Azərbaycana gəldikdən sonra Aran və Qarabağ bölgələrindən olan müridləri öz ətrafına topladığını, həmçinin onun kəramət sahibi və seyid nəslindən olduğunu öz əsərlərində qeyd etmişlər. Baba Samitlə eyni dövrdə yaşayan tarixçi Vaqif Türkü hökmdar sarayında işləmiş və onun haqqında öz qeydlərini bildirmişdir. Şah İsmayıl Xətai dövründə yaşamış yuxarıda adları qeyd olunan tarixçilər kimi, Vaqif Türkü də Baba Samit haqqında çox az məlumat vermişdir. Baba Samitin türbəsinin ətrafı onun Qarabağ, Şuşa və Təbrizdən olan müridlərinin məzarları ilə əhatələnmişdir [3, s.105-106].

Məşədixanım Nemət özünün “Azərbaycanda bəzi sufi cəmiyyətləri haqqında” başlıqlı məqaləsində Baba Samit xanəqahının XVI əsrdə tikildiyini, onun ölkənin ictimai-siyasi həyatında əhəmiyyətli rol oynadığını qeyd etmişdir. Sonuncu Səfəvi hökmdarı olan Şah Hüseynin sufi dərviş cəmiyyətləri haqqında fərmanında Baba Samit xanəqahının da adı qeyd olunmuş, dərğaha xəlifə təyini və xəlifənin səlahiyyətləri məsələləri fərmanda öz əksini tapmışdır [4, s.24].

Belə ki, Bəktəşi ideyalarının Azərbaycanda geniş yayılmasında Səfəvi dövrü xüsusi yer tutur. Şah İsmayıl Xətəinin rəhbərliyi ilə 1501-ci ildə Səfəvilər dövlətinin əsasının qoyulması bölgənin ictimai-siyasi, mədəni və dini həyatına öz təsirini tez bir zamanda göstərmişdir. Həmin mərhələdə Səfəvi-Osmanlı münasibətləri özünü mənəvi sahədə də büruzə verməyə başlamışdır. Osmanlı imperiyasında təriqətləşmənin sürətli bir formada yayıldığı dövrdə Bəktəşilik təriqəti də dərvişlər vasitəsilə Azərbaycanda yayılmışdır.

Səfəvi-bəktəşi əlaqələrini özündə əks etdirən, müəllifi bəlli olmayan “Şah İsmayılın dünyanı bəzəyən tarixi” adlı əsər 1675-1676-cı illərdə yazılmışdır. Bu kitab həmin dövrdə baş verən hadisələri özündə əks etdirən əsərlərdən biri hesab olunur. Əsər fars dilində yazılmış və “Tarixi aləmarayı Şah İsmayıl” adı ilə məşhurlaşmışdır. Əsərdə Səfəvi dövlətinin qurulması, Səfəvilərin bəktəşi dərvişləri ilə münasibətləri və Şah İsmayıl hökmdar olduğdan sonra bəktəşi liderlərindən biri hesab edilən Baba Məhəmmədin onunla münasibət qurmasından bəhs olunur [5, s.117].

Baba Məhəmmədin Şah İsmayıl Xətəi ilə münasibətlərini əks etdirən digər bir əsər isə, “Bicən” adlı bir tarixçinin yazdığı ehtimal olunan “Xaqanın dünyanı tutması” əsəri olmuşdur. Həmin əsər də fars dilində qələmə alınmış və “Cahangüşayi Xaqan” adlanır. Bu əsərdə Qızılbaş lideri olan Şahqulu babanın Təbrizə gəlməsindən və Şah İsmayıl Xətəiyə hədiyyə verməsindən də bəhs olunur. Əsərdə, həmçinin Dədə Məhəmmədin Rumelidən olan dərvişlərdən biri olduğu qeyd edilir [6, s.377].

Hacı Bəktəşi Vəlinin ideyalarının Azərbaycanda yayılmasında Şah İsmayıl Xətəinin də rolu olmuşdur. O, yaradıcılığında Hacı Bəktəşi Vəlini mədh etmişdir. Xətəinin “Nəsihətnamə” adlı əsərində bəktəşilik və onun təməl prinsiplərindən bəhs etdiyi ehtimal olunur. O, əsərdə Allahın təkliyini, şərikinin olmadığını, Ona çatmağın yolunun təriqət vasitəsilə olduğunu bildirmişdir. Xətəinin təsəvvüf yönümlü şeirlərində Hacı Bəktəşi Vəlinin dörd qapı və qırx məqam haqqında fikirləri öz əksini tapmışdır [7, s.605].

Azərbaycanın qədim və zəngin tarixə malik olan bölgələrindən biri Naxçıvandır. Tarixi mənbələrə nəzər salsaq, bəktəşiliyin Naxçıvan ərazisində yayılması prosesinin Orta əsrləri əhatə etdiyini görə bilərik. Bölgədə məskunlaşan bəktəşilərin əsas məşğuliyyəti su təsərrüfatı olmuşdur. Naxçıvan bəktəşilərinin ulu babası Canan bəy hesab olunur. Hal-hazırda onun adını daşıyan “Canan bəy çeşməsi” və “Bəktəş arxı” əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə olunur. Bu çeşmənin XIV əsrdə Canan bəy tərəfindən tikdirildiyi iddia olunur. Canan bəylə eyni dövrdə yaşayan alim Pir Xəmuşun adını daşıyan Pirqəmiş məscidi də bəktəşilərə aid edilən tarixi abidələrdən biridir. Naxçıvanda yerləşən həmin məscid hal-hazırda fəaliyyətini davam etdirir [8, s.77].

Bəktəşiliyin Naxçıvanda yayılmasını sübut edən faktlardan biri Ordubad şəhərində yerləşən məscid divarına, eləcə də Nəhrəm qəsəbəsində olan İmamzadənin daxilində yerləşən otaqlardan birinə bəktəşilərin oxuduqları duanın yazılmasını nümunə göstərmək olar. Bundan başqa, Naxçıvan şəhərinin Zaviyə məhəlləsində Orta əsr memarlıq üslubunda inşa olunmuş bəktəşiliyə aid edilən məscid mövcuddur. Məscid divarlarında ərəb dilində bəktəşiliyə aid yazılar olsa da, məbəd təmir olunduqdan sonra həmin yazılar silinmişdir. Bucaq formasında inşa olunan məscidin bir hissəsi zamanla dağılmış, öz formasını itirmişdir. Məsciddə elmin müxtəlif sahələrinə aid dərslər keçilməklə yanaşı, təlim-tərbiyə işləri ilə də məşğul olmuşlar. Bu məscid hazırda da fəaliyyətini davam etdirir. Bəktəşilərə aid zəngin bir kitabxana mövcud olsa da, Çar Rusiyası dövründə hakim dairələr bu ədəbiyyatı müsadirə etmişlər [9, s.76-80].

Naxçıvanda bəktəşilərin yaşadığı Bəydaş məhəlləsi mövcuddur. Məhəllənin adı Türkiyənin İqdır şəhərindən olan Rauf Əfəndi Bəktəşin adından götürülmüşdür. “Bəydaş” sözü bəktəş sözündən götürülüb, dost, yoldaş, bəy dostu mənalarını bildirir [10 s. 13].

Bəktəşilik təkcə Sabirabad, Naxçıvan, Şamaxı şəhərlərində deyil, tarixi torpaqlarımız olan Təbriz, Xoy kimi şəhərlərdə də yayılmışdır. Ağqoyunlu hökmdarı olan Uzun Həsənin dövründə dörd min təkyə və zaviyənin inşa edildiyi tarixi mənbələrdə qeyd olunur. Həmin dövrdə Xoy şəhərində Pir Saltuk təkyəsi qurulmuşdur. Təkyənin 1438-1478-ci illərdə inşa olduğu ehtimal edilir. Ərdəbil, Təbriz və Marağadan gəlib Anadolu, Ərzurum istiqamətində gedən ziyarətçilər üçün bir dayanacaq məntəqəsi olan bu təkyədə bəktəşiliyə mənsub olan insanlar bir müddət istirahət etdikdən sonra yollarına davam edərmişlər [11 s. 32].

Övliya Çələbi – XVII əsrin məşhur səyyahlarından biri – “Səyahətnamə” əsərində Azərbaycanda olan bəktəşi təkyələri haqqında məlumat vermişdir. Əsərdə bu təkyələr haqqında ümumi olaraq aşağıdakılar qeyd edilmişdir:

Məhəmməd Şami-Qazan ziyarətgahı. Naxçıvan yaxınlığında yerləşən bu təkyədə üç yüzdən artıq müxtəlif yerlərdən gələn başaçıq və ayaqyalın abdalın olduğu və onların Allaha dua etdiklərini, təkbir (Allahu Əkbər) söylədiklərini qeyd etmişdir.

Həzrət Məhəmməd Şami Qazan ziyarətgahı. Təbrizdə yerləşən bu təkyədə iki yüzdən çox mürid olduğunu və bura hər il minlərlə insanın qurban nəzir etdiyini, burada kəsilən qurban kəllələrindən böyük təpə əmələ gəldiyini bildirmişdir.

Həzrət Pir Dərquh Sultan ziyarətgahı. Şamaxıda yerləşən bu təkyə möhkəm tikilmiş türbədən ibarətdir. Bu təkyədən baxıldıqda Şamaxıda olan bütün evlər görünür, vaxtilə burada yaşayan əhalinin əksəriyyəti Pir Dərquh Sultana inanmış şəxslər olmuşdur.

Pir Mərizat Sultan təkyəsi. Bu təkyə “Pir Mirzə” adı ilə tanınsa da, ona el arasında “Diri baba piri” də deyilir. Şeyx Səfi Ərdəbildən gəlib buranı ziyarət etdikdən sonra piri əsaslı formada inşa etdirmişdir.

Yuxarıda adları qeyd edilən təkyələrdən başqa, **Mir Heydər, Şəms Təbrizi, Uqayl, Zeynəb ağam, Bulduq xan təkyələri**, eləcə də Təbrizin “Rik qapısı” adlanan məhəlləsində yerləşən bəktəşi dərğahlarının adları “Səyahətnamə” əsərində vurğulanır. [12 s. 42, 59, 74, 103]

Azərbaycan Bəktəşilərinin nümayəndələri

Bəktəşilik ideyaları XIV əsrdən etibarən nəsil-dən-nəslə ötürülmüş və bu nəslin Azərbaycanda yaşayan ardıcılıarı müxtəlif sahələrdə öz fəaliyyətlərini davam etdirmişlər. Həmin nəslin nümayəndələri haqqında məlumatlar “Keçmişdən-günümüzdə Naxçıvan Bəktəşiləri” (düşüncə tarixi, hadisələr, xatirələr) adlı kitabda öz əksini tapmışdır. Naxçıvan bəktəşilərinin bəziləri haqqında məlumatlar aşağıdakılardır:

Mirzə Nəsir bəy Bəktəşi – 1810-cu ildə doğulmuş, ilk təhsilini Naxçıvan Ruhani Mədrəsəsində almışdır. Daha sonra Türkiyədə təhsilini davam etdirdikdən sonra Çar imperiyası dövründə Rusiyada hərbi təhsil almışdır. Rus, fars dillərinə bələd olmuş, tərcüməçi və pristav vəzifələrində çalışmışdır. Mirzə Nəsir bəyin bir qızı, yeddi oğlu olmuşdur.

Mirzə Mehdi bəy Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin böyük oğludur, 1838-ci ildə Naxçıvanda dünyaya göz açmışdır. Tiflis gimnaziyasında təhsil alan Mirzə Mehdi bəy Bəktəşi təriqətinin yayılması ilə məşğul olmuşdur. Ərəb, fars, rus dillərini bildiyindən, mirzəliklə də məşğul olduğu qeyd edilmişdir.

İsmayıl bəy Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin ikinci oğludur, 1844-cü ildə doğulmuşdur. İlk təhsilini qəza məktəbində almış, Tiflis gimnaziyasında hüquq ixtisası üzrə təhsilini davam etdirmişdir. Naxçıvan polis bölməsində dəftərxana işçisi və tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Əsəd ağa Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin üçüncü oğludur, 1865-ci ildə Naxçıvanda dünyaya gəlmişdir. Naxçıvanda qazi məktəbində təhsil almış və daha sonralar siyasətlə məşğul olmuşdur. [193, s. 99, 101, 146, 148].

Əşrəf bəy Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin dördüncü oğludur, 1867-ci ildə doğulmuşdur. İlk təhsilini qəza məktəbində almış, Tiflisdə, daha sonralar Xarkovda hüquq təhsilini davam etdirmişdir. Geri qayıtdıqdan sonra Çar rejiminə qarşı hərəkətin öndəgədən şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Qaçaq Kərəmlə sıx əlaqəsi olan Əşrəf bəy dəstənin qida, ərzaq və silah-sursat təminatı ilə məşğul olmuşdur. Qaçaq Kərəmlə əlaqəsinin olduğu üçün həbs edilən Əşrəf bəy günahı sübuta yetirilmədiyindən, iki aydan sonra azadlığa çıxmışdır. 1904-cü ildə vəfat etmişdir.

Mirzə Əli bəy Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin beşinci oğludur, 1869-cu ildə Naxçıvanda dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini qəza məktəbinin rus bölməsində almışdır. Tiflis gimnaziyasında təhsilini davam etdirən Mirzə Əli bəy su təsərrüfatında çalışmışdır. O, Milli-Azadlıq Hərəkətinin fəalları arasında olmuş, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar kimi şəxslərlə yaxın münasibətdə olmuşdur. Mirzə Əli bəy Naxçıvan Muxtar Respublikasının ilk komissarı və Hümmət təşkilatının qurucusu və sədri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Mirzə Cabbar Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin altıncı oğludur, 1877-ci ildə doğulmuşdur. İlk təhsilini ruhani məktəbində almış, daha sonra İraqın Nəcəf şəhərində fiqh (hüquq) təhsili almış ziyalılardan biri olmuşdur. O, ruhani olmaqla yanaşı, vəkillik fəaliyyəti ilə də məşğul olmuşdur.

Məmməd Bağır bəy Bəktəşi – Mirzə Nəsir bəyin yeddinci oğludur, 1881-ci ildə Naxçıvan şəhərində dünyaya gəlmişdir. Qazi məktəbində təhsil alan Məmməd Bağır bəy daha çox bəktəşilərə məxsus əkin sahələri, dəyirman kimi yerlərin idarəsinə nəzarət etmişdir.

Məmməd Bəktəşi – 1960-1970-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının maarif naziri işləmiş, təhsilin inkişafında, kadrların yetişdirilməsində müstəsna rolu olmuş dövlət xadimlərindən hesab edilmişdir. O, həmçinin müxtəlif illərdə “Şərq Qapısı” qəzetinin redaktoru, Təkmilləşdirmə İnstitutunun direktoru vəzifələrində də çalışmışdır. [193, s. 148, 149, 152,161,171].

Tofiq Bəktəşi – görkəmli riyaziyyatçı alim, Naxçıvan Dövlət Universiteti və Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi olmuşdur [193, s. 171].

Yuxarıda adları qeyd olunan bəktəşilərdən başqa Məhəmməd bəy, Mirzəcan bəy, Mirzə ağa bəy, Mirzə Əli bəy, İsmayıl bəy, Mirzə Məhəmməd bəy, Mirzə Mehdi bəy və adlarını qeyd etmədiyimiz iyirmi beşdən çox insan alimlik dərəcəsinə yüksələn şəxslər olmuşlar.

Nəticə

Anadoluda yaşayan xalqların türkcülük ideyalarını və İslamı qəbul etməsində müstəsna rola malik olan Hacı Bəktəşi Vəlinin düşüncələri həm öz dövrü üçün, həm də sonrakı dövrlərdə bölgənin dini həyatında mühüm təsir gücünə malik olmuşdur. Onun ideyaları Anadolu sərhədlərini aşaraq, Orta Asiyadan başlayıb Balkan yarımadasına və Azərbaycana yayılmışdır.

Azərbaycanda Səfəvilər dövlətinin qurulması ilə dövlətin əsas ideologiyası olan şiəliyin yayılma prosesinin sürətlənməsi, öz növbəsində, bölgədə bəktəşiliyin təşəkkül və inkişafına da təkan verdi. Çünki Allah, peyğəmbər, həz. Əli və Əhli beytə olan sevgi şiəlik və bəktəşiliyin ortaq qəbul etdiyi məqamlar hesab olunur. Həmin dövrdə ölkənin müxtəlif yerlərində zaviyələrin qurulması Azərbaycan ərazisində bəktəşi düşüncələrinin yayılmasına şərait yaratdı.

Hacı Bəktəşi Vəli tərəfindən əsası qoyulan, Balım Sultan dövründə təriqət kimi formalaşan Bəktəşilik təriqəti tarixin müəyyən dövrlərində Azərbaycanda yayılmış və bu təriqətə mənsub olan bir çox şəxsiyyət yetişmişdir. Təriqətin ideyaları istər Səfəvilərdən əvvəl, istərsə də sonra müəyyən kütlələr tərəfindən mənimsənilmiş, ölkənin müxtəlif şəhərlərində xeyli sayda bəktəşi təkyələri qurulmuşdur. Həmçinin Bəktəşiliyin nümayəndələri ölkənin sosial-ictimai həyatında aktiv rol oynamış, Azərbaycan tarixinə, elminə, mədəniyyətinə böyük töhfələr vermişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Gümüşoğlu D. Bektəşilər açısından bektəşilik nedir, Geçmişten günümüze Alevilik I. Uluslararası sempozyumu, Bingöl Üniversitesi yayınları, 2013.
2. Dedeyev B. Osmanlı-Azərbaycan sosyo-kültürel ilişkileri bağlamında hurufilik ve bektəşilik, Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma dergisi, say 100, İstanbul, 2021.
3. Bayat Fuzuli. Azərbaycanda Baba Samit tekkesi ve Safevi-Bektəşi ilişkileri bağlamında diğer bektəşilər, Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma dergisi, say 101, İstanbul, 2022
4. Nemət Məşədixanım. Azərbaycanda bəzi sufi cəmiyyətlər haqqında. Şərq fəlsəfəsi problemləri, №1-2, Bakı, 2002.
5. Musalı Namiq. Bektəşi təriqətinin Şah İsmayıl Xətayi ilə gizli təmaslarına dair, Dövlət və Din, №6 (26), Bakı, 2011.
6. Musalı Namiq. Anonim bir Safevi kaynağının işığında bektəşi ve alevi tarihine dair bilinmeyen gerçəkler. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu bildiri, Ankara, 2010.
7. Amanoğlu Ebülfez. Şah Hatai ve Bektəşilik. 2. Uluslararası Türk kültür evreninde alevilik ve bektəşilik bilgi şöleni bildiri kitabı, 1.cilt, Ankara, 2007.
8. Hüseyinzadə R. Yəsəvilikdən qaynaqlanan bektəşilik və bektəşilikdə mənəviyyat, III Beynəlxalq Həməzə Nigari Türk dünyası mədəni irsi simpoziumu, Şamaxı, 2017.
9. Bektəşi F., Bektəşi E. Keçmişdən günümüze Naxçıvan Bektəşiləri. Naxçıvan: Əcəmi nəşriyyatı, 2018.
10. Hüseyinzadə Ə. Naxçıvan folklor mətnlərində yaşanan tarix. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
11. Bilgili Ali Sinan. İran, Azərbaycan, Ermenistan və Gürcüstanda Osmanlı Vakıfları (XVI-XVIII. Yüzyıllar), Ankara: Vakıflar genel müdürlüğü yayınları, 2011.

12. Rıhtım Mehmet. Evliya Çələbi səyahətnaməsində Azərbaycan, Bakı: Nurlar, 2012.

EVOLVEMENT OF BEKTASHISM IN AZERBAIJAN AND ITS MAIN AZERBAIJANI REPRESENTATIVES

Emin Orujov

Abstract. The Bektashi sect, which left a deep mark on the cultural life of the countries of the Turkic world, had a significant influence in the areas where it spread from the 13th century to the present day. Anatolia, Central Asia, Eastern Europe, the Balkan Peninsula and Egypt can be mentioned among the areas where Bektashism is widespread.

At the beginning of the 14th century, the arrival of a dervish named Baba Samit to Azerbaijan allowed the spread of Bektashism in these lands. Although Bektashi ideas appeared in the 13th century, its formation and development coincided with the Safavid period. As a result, the thoughts of Haji Bektashi Veli expanded further during the reign of Balim Sultan and became the main ideology of the sect.

In the article, the evolvement of Bektashism in Azerbaijan and its main representatives were studied, Safavi-Bektashi relations, the role of Shah Ismail Khatai in the formation and development of this sect became the object of discussion, as well as information about Bektashi families living in Azerbaijan was given.

Keywords: the Safavids, Islam, sect, Sufism, Bektashism, Haji Bektash Veli.

СТАНОВЛЕНИЕ И ПРЕДСТАВИТЕЛИ ОРДЕНА БЕКТАШИ НА ТЕРРИТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Эмин Оруджев

Резюме. Тарикат Бекташи, оставивший глубокий след в культурной жизни стран тюркского мира, начиная с XIII века, оказывал существенное влияние на территориях своего распространения. Среди территорий, где бекташизм получил широкое распространение, можно отметить Анатолию, Центральную Азию, Восточную Европу, Балканский полуостров и Египет.

Приезд в Азербайджан (в начале XIV века) дервиша Баба Самита, способствовал распространению бекташи на этих землях. Хотя суфийский орден бекташи зародился в XIII веке, становление и развитие ордена приходится на период Сефевидов. Как результат мысли Хаджи Бекташи Вели получили еще большее распространение, став основной идеологией тариката при Балым Султানে.

В статье было рассмотрено становление бекташизма в Азербайджане, основных представителей этого ордена, отношения Сефевидов и ордена бекташи, роль Шаха Исмаила Хатаи в становлении и развитии тариката, а также представлена информация о семьях бекташи, проживающих в Азербайджане сегодня.

Ключевые слова: Сефевиды, ислам, тарикат, суфизм, бекташи, Хаджи Бекташи Вели